Резюме

В статье анализируется сущность проблемы мобильного конфликта при применении коллизионной нормы, рассматриваются возможные способы ее решения. Установлено, что необходимой предпосылкой разрешения мобильного конфликта в каждом конкретном случае является темпоральная локализация коллизионной привязки.

Ключевые слова: коллизионная норма, определение права, мобильный конфликт, темпоральная локализация привязки, принцип наиболее тесной связи.

Summary

The article examines the nature of the problem of mobile conflict in the application of the collision rules, possible ways of its decision are considered. It is suggested that the temporal localization of connecting factor is an essential prerequisite for conflict resolution of mobile conflict in each particular case.

Key words: conflict rule, the determination of law, a mobile conflict, a temporal localization of the connecting factor, principle of the closest connection.

Отримано 1.12.2010

О. Ю. КАШИНЦЕВА

Оксана Юріївна Кашинцева, *кандидат юридичних наук, доцент, керівник НДЛ права біоетики та медичного права, доцент Київського університету права НАН України*

ПРАВОВА ОХОРОНА АНТРОПОЛОГІЧНОЇ ЦІЛІСНОСТІ ЛЮДИНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ

Охорона прав людини в сфері біології та медицини є однією з найактуальніших проблем сучасної правової науки. Метою цієї статті є аналіз правової парадигми антропологічної цілісності людини в контексті етики сучасних фундаментальних досліджень її біологічного матеріалу та крізь призму особистих немайнових прав, визначених цивільним законодавством.

Очевидно, що відштовхуватися у своїх міркуваннях будемо від основоположного біоетичного принципу *пріоритету інтересів однієї людини над інтересами суспільства*. На нашу думку, враховуючи особливості предмету права біоетики, згаданий принцип віднайшов своє логічне продовження в принципі *недоторканності антропологічної цілісності людини*, зміст якого розкривається тріадою: 1) недоторканності тілесної цілісності людини; 2) недоторканності генетичного матеріалу людини; 3) недоторканності душевної цілісності людини[1].

Недоторканність першого елементу складової антропологічної цілісності людини є усталеною традиційної категорією, про що свідчать норми національного законодавства в сфері трансплантації, а також цивільного та кримінального законодавства. Щодо двох останніх, то вони вимагають свого сучасного переосмислення в контексті можливостей сучасної науки та хиткої межі між об'єктом та суб'єктом дослідження.

У другій половині XX століття відбулася концептуальна революція у методах та засобах профілактики захворювань, яку спричинили можливості сучасної біохімії і генної інженерії. Генетичні дані людини – це інформація про спадкові характеристики окремої особи, які отримані шляхом аналізу нуклеїнових кислот. Відколи були отримані перші лабораторні результати щодо геному людини значення наведеного визначення вийшло за межі медичної наукової спільноти. Сьогодні відносини в сфері генетичних даних людини є предметом правового регулювання як на міжнародному рівні, так і на рівні національного законодавства. Небезпека відсутності такого правового регулювання є очевидною: довільне проведення генетичних досліджень може призвести до не прогнозованих методами сучасної науки результатів.

Міжнародною декларацією про генетичні дані людини[2] закріплено особливий правовий режим генетичних даних людини, оскільки генетичні дані можуть містити інформацію про генетичні схильності людини, мати значний вплив на визначення соціальної долі нащадків, а також можуть містити інформацію, значення якої є невідомим науці на момент її отримання.

Особливість правового режиму зумовлює і особливий порядок отримання такої інформації. Генетичні дані кожної окремої людини можуть бути отримані лише з чітко визначеною у законодавстві метою.

Відповідно до державної програми «Здоров'я нації 2002–2011»[3] в Україні передбачається створення та забезпечення медико-генетичних центрів, робота по створенню на основі результатів генетичного моніторингу реєстру вродженої та спадкової патології, репродуктивних втрат, утворення референс-лабораторій з цитогенетичних, молекулярно-гентичних, біохімічних досліджень, розроблення вимог щодо акредитації лікувально-профілактичних закладів з надання медико-генетичної допомоги.

© О. Ю. Кашинцева, 2011

Враховуючи суспільне значення таких генетичних консультацій та охорону інтересів людини, якій вона надається (її душевний спокій, самоусвідомлення, релігійні переконання, можливість використання таких даних медичними страховими компаніями, тощо), процедуру отримання, використання та зберігання генетичних даних людини слід визначити на рівні національного закону «Про отримання, використання і зберігання генетичних даних людини».

Відсутність законодавчо визначеної процедури проведення перинатальних генетичних обстежень та визначення правового режиму інформації, отриманої в результаті таких обстеження, є суттєвою прогалиною національного законодавства, яка ставить під сумнів існування належного правового захисту материнства і дитинства в Україні[4]. Ця проблема вимагає правового регулювання на рівні національного законодавства, зокрема закону «Про перинатальний генетичний скринінг, перинатальну генетичну діагностику». Останнє ж безпосередньо пов'язано з етико-правовими аспектами визначення правового статусу людського ембріона.

Статус ембріона можна розглядати з позиції філософської, клерикальної, медико-біологічної і правової. Всі чотири наукові концепти тісно пов'язані, проте визначення статусу ембріона з позиції правової є найбільш відповідальним перед суспільством. Саме визначення правового статусу ембріона проведе легітимну межу між дозволеними і забороненими маніпуляціями з ембріоном та ембріональними клітинами.

Дискусію щодо визначення статусу ембріона розпочато. Основними її учасниками є медики, біологи, філософи, богослови. Правники в цій дискусії представлені у меншості[5]. Проблема визначення статусу ембріона тісно пов'язана з проблемою визначення моменту виникнення людського життя.

Опираючись на результати медико-біологічних досліджень в медицині і біології було введено термін «преембріон» – ембріон до 14 дня від запліднення[6]. Прихильником необхідності розмежування між ембріоном і преембріоном в українській науці підтверджує Ф. В. Дахно – директор Інституту репродуктивної медицини, член асоціації репродуктивної медицини України. Ф. В. Професором Дахном разом з академіком В. І. Грищенком у 1983 р. було засновано лабораторію репродукції людини і вже у 1984 р. було отримано запліднення в пробірці. У своїх публікаціях і на ІІІ Національному конгресі з біоетики В. Ф. Дахно наголошував на необхідності введення поняття «преембріон» і закріплення його на законодавчому рівні[7]. Робота з ембріональними клітинами преембріона – це можливість перемогти онкологічні захворювання, хвороби спинного мозку, цукрового діабету, цирозу печінки, хвороби Паркінсона і Альцгеймера[8].

Клерикальна позиція щодо визначення моменту виникнення людини також не є єдиною. Так, іудаїзм вважає, що душа потрапляє в тіло на 40 день від моменту запліднення, що відповідає 8-му тижню вагітності. Християнство визнає момент запліднення початком життя людини.

Італійський богослов Анжело Серра зазначає: «Допустимо, а інколи, з термінологічного погляду, навіть корисно вводити нові терміни для підкреслення нових аспектів... Але було б помилкою вважати, що розділити один процес на два етапи: перший – утворення зиготи, другий – утворення первинної смужки, – означає визнати, що ці етапи є самостійними не пов'язаними між собою процесами; що ці дві структури (преембріон та ембріон) стосуються різних суб'єктів або що перша з них є структурою без суб'єкта.»[9] Такої ж позиції дотримуються й українські богослови, зокрема І. Є. Бойко (Український Католицький Університет у Львові[10].

Щодо правової доктрини визначення статусу ембріона, то вона не має єдиного підходу і на національному рівні залежить від співвідношення впливу клерикальної і прагматично-наукової доктрин на суспільство. У сучасній правовій науці існують два основні підходи у сфері регулювання біоетичних проблем: – це утилітарний і віталістський підходи. Утилітаристський підхід спирається на матеріалістичні постулати, які пояснюють людське життя в межах хімічних та біологічних процесів. З їх позиції, право повинно, з одного боку, забезпечити дотримання основних прав і свобод людини в сфері біології та медицини, а з іншого – дати людині можливість вільно обирати межі своєї науково-дослідницької діяльності. Віталістський підхід виходить з того, що людське життя неможливо пояснити лише з позиції хімії та біології, існують знання незбагненні для людського інтелекту, а отже науково-дослідна діяльність людини повинна бути обмежена[11].

На нашу думку, важко повністю погодитися як з утилітарним, так і з віталістським підходом в праві біоетики. За внутрішнім переконанням авторці важко погодитися з розумінням людського життя виключно в межах біохімічних, і одночасно, видається середньовічним невіглаством відмова від можливостей сучасної науки. Така позиція може бути охарактеризована як комплементарна. Комплементарний підхід в праві біоетики міг би зводитись до того, що визнаючи позицію віталістів, що людське життя неможливо пояснити лише з позиції хімії та біології, право повинно забезпечити дотримання основних прав і свобод людини в сфері біології та медицини і дати людині можливість вільно обирати межі своєї науково-дослідницької діяльності.

З позиції комплементарного підходу, статус ембріона повинен бути врегульованим на законодавчому рівні з урахуванням знань сучасної науки про його розвиток[12].

Перші тенденції вже окреслились як в міжнародному законодавстві, так і в національному. Конвенція «Про права дитини» 1989 р. поняттям «дитина» охоплює кожну людську істоту до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше. Warnok Committee Великої Британії зазначає, що вільно розпоряджатися людським ембріоном можна до 14 дня від моменту запліднення[13]. Так А. МакЛарен, член Warnok Committee, стверджує, у своїй доповіді: «Момент, з якого можна говорити про початок нового індивідууму у всій його повноті, відноситься до стадії формування первинної смужки ембріона»[14].

Щодо українського законодавства, то відповідно до Інструкції МОЗ України «З визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості» від 29 березня 2006 р.[15], то під плодом

розуміють внутрішньоутробний продукт зачаття, починаючи з повного 12-го тижня вагітності до вигнання/вилучення з організму матері. З тексту статті робимо висновок, що до 12 тижня вагітності «внутрішньоутробний продукт зачаття» вважається ембріоном.

Вважаємо за необхідне зауважити, що викладене у цій статті розмірковування щодо статусу людського ембріона не слід трактувати як неповагу до таїнства виникнення людського життя. Йдеться лише про те, що можливості біології та медицини вимагають переосмислення існуючих концепцій захисту прав і свобод людини, які мають здолати певний шлях трансформації своїх вихідних постулатів, щоб відповідати вимогам сучасної науки. І без належного правового регулювання межа між суб'єктом і об'єктом дослідження буде залишається ризиковано невизначеною.

Сьогодні консенсус між метафізичними уявленнями і знаннями фундаментальної науки є вже неможливим. Отже переосмислення вимагає також нова для правової науки парадигма недоторканності душевної цілісності людини. Дослідження цього напряму вимагає від нас, у першу чергу, звернутися до технологій нейролінгвістичного програмування (далі – НЛП).

Ефективне застосування НЛП у різних сферах людської життєдіяльності протягом останніх 30 років у багатьох країнах Європи презентує сьогодні достатню емпіричну базу як для наукових досліджень у психологічній науці, так і в юриспруденції.

Широке застосування технік НЛП у повсякденному житті та відсутність в Україні законодавства, яке б захищало людину від їх несанкціонованого застосування, зумовлює необхідність розпочати міждисциплінарну наукову дискусію: з позиції сучасної психології та психіатрії – стосовно безпечних меж впливу на людську свідомість, з позиції деонтології – стосовно етичності застосування НЛП у певних сферах суспільного життя, з позиції юриспруденції – стосовно необхідності розробки національного законодавства з урахуванням досвіду країн, в яких застосування НЛП отримало відповідне правове регулювання як одна з форм медичного втручання.

Сучасне українське суспільство постало перед абсолютно вульгаризованим трактуванням допустимих сфер застосування НЛП. Як це стало можливим і чому суспільство не до кінця свідоме того, що відбувається?

Вважається, що лібералізація поглядів щодо можливостей втручання в свідомість людини засобами НЛП стала можливою на тлі системної кризи сучасного суспільства[16]. Соціально-економічні та політичні її аспекти є темою чисельних наукових публікацій, та не менш важливим стає духовний аспект кризи, про який напозір говориться на рівні побутовому, проте видається за доцільне звернутися до його наукового пояснення[17]. З позиції громадянського суспільства звернутися до аналізу етичності застосування НЛП закликає В. Зеленін, який зазначає, що в Україні, Росії та інших пострадянських країнах переважна більшість учасників курсів з НЛП не є професійними психологами, тому їхнє судження про НЛП має подекуди аматорсько-побутовий характер[18].

У зв'язку з відсутністю належного правового регулювання застосування технік НЛП у політичній агітації та пропаганді, «чорні НЛП техніки» набувають в Україні у передвиборчий період масового характеру. Про небезпеку використання технік НЛП в політичній агітації фахівці застерігали[19]. Проте, через небажання позбавитися ефективного способу маніпуляції суспільною свідомістю в різних сферах суспільного життя, легальність застосування технік НЛП майже ніколи не виносилася на широкий загал.

Думаємо, що суспільству слід бути свідомим того, що неврегульоване на законодавчому рівні застосування технік НЛП ставить під загрозу як психічне здоров'я нації, так і основоположні права і свободи людини.

Сучасна гуманістична психологія не відокремлюється від поняття «душі» і не трактує його як поняття суто теологічне[20]. Аналізуючи категорію цілісності особи, психологічна наука центральне місце відводить її духовній складовій. З позиції психології цілісність особи є абсолютною недоторканною цінністю. Порушення цілісності особи за певних обставин дає можливість робити висновки про певні психіатричні розлади[21], і як наслідок – порушення здоров'я людини[22].

Проте, йдеться не лише про порушення основного біоетичного принципу недоторканності антропологічної цілісності людини, йдеться про свободу волевиявлення, релігійних переконань і, нарешті, – про нашу політичну свободу.

Можливість застосування НЛП повинно отримати правову оцінку з позиції сучасної біоетики, яка б стала складовою вітчизняної біоетичної доктрини і науковим підґрунтям для розробки необхідних законопроектів у зазначеній сфері. Досягнути цієї мети можна лише шляхом спільної наукової роботи психологів, медиків та правників.

Сьогодні юридична наука очікує від сучасної психології і психіатрії переосмислення НЛП за такими напрямками:

а) оцінка технік НЛП як засобу впливу на особу крізь призму допустимості (етичності) застосування НЛП в консультативній психологічній практиці та в психіатричній терапевтичній практиці;

б) оцінка технік НЛП за ступенем впливу на свідомість людини на такі, що можуть застосовуватися лише лікарями в психіатричній терапевтичній практиці, і такі, що можуть застосовуватися психологами при веденні ними консультативної практики;

в) оцінка етичності застосування НЛП в рекламі та інших маркетингових способах просування товарів і послуг на ринку та формуванні у свідомості неперсоніфікованого кола споживачів переконання в «життєвій

необхідності» певного товару чи послуги (особливу увагу тут варто приділити рекламі дитячої продукції з урахуванням несформованості критичних аналітичних можливостей дитячої психіки та її лабільності).

У свою чергу, перед юриспруденцією гостро постала необхідність розробки таких наукових напрямів:

а) оцінка видів технік НЛП з визначенням можливих сфер їхнього застосування з позиції захисту основних прав і свобод людини;

б) розробка законопроекту «Про захист психічного здоров'я громадян та психологічну консультативну діяльність»;

в) розробка низки законопроектів, які б містили необхідні зміни та доповнення в чинне законодавство з метою унеможливлення застосування технік НЛП в рекламній, маркетинговій та політичній діяльності;

г) визначення правової природи технік НЛП як об'єктів права інтелектуальної власності з метою їх належної правової охорони[23].

Так, Європейська асоціація нейролінгвістичної психотерапії (EANLPt) 1999 року домоглася визнання НЛП на державному рівні в багатьох країнах Європи[24]. В Україні правове регулювання застосування НЛП повинно повернути останнє в лоно психології та медицини, де б воно використовувалося в сфері надання психологічної та психіатричної допомоги. Як високоякісна й гуманістично-орієнтована техніка, НЛП повинно отримати належну правову охорону і як об'єкт інтелектуальної власності з чітко визначеним правовими механізмами захисту від несанкціонованого використання.

Отже, підсумовуючи викладене вище, дозволимо собі дещо песимістичний висновок з приводу реального забезпечення належного правого захисту особистих немайнових прав в сфері біології та медицини. Без спеціальних нормативних актів, які б містили механізми захисту таких прав, людина залишається сам на сам із невідомим та ще неосмисленим знанням та можливостями сучасної науки.

---

[1] *Кашинцева О. Ю.* Наріжні проблеми захисту прав людини в сфері біології та медицині // Право України. – 2009. – № 4.

[2] Міжнародна декларація про генетичні данні людини 2003 р.// www.rada.gov.ua

[3] Постанова Кабінету Міністрів № 67 від 16 січня 2002 року «Про затвердження міжгалузевої комплексної програми «Здоров'я нації»«.

[4] *Кашинцева О. Ю.* Правове регулювання генетичних досліджень людини в Україні: деякі аспекти // Право України. – 2007. – № 5.

[5] *Кашинцева О. Ю.* Етико-правові роздуми щодо проблеми визначення статусу ембріона // Право України. – 2007. – № 12.

[6] *McLaren A.* Prelude to embryo genesis // The Ciba Foundation. Human Embryo Research: yes or no? Цитовано за І. Бойко Біоетика. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету. – 2007. – С. 42.

[7] *Дахно Ф. В.* Біоетика клонування // Антологія біоетики. – Львів: БАК. – 2003; Матеріали ІІІ Національного конгресу з біоетики. – К.: АНУ. – 2007.

[8] *Короткий Т. Р.* Правовые аспекты клонирования человека // Антологія біоетики. – Львів: БАК. – 2003. – С. 105–116.

[9] *Serra A.* Embrione umano, scenza e medicina – In margine al recente documento vaticano // La Civilta Catolica II (1987). Цитовано за І. Бойко. Біоетика. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету. – 2007. – С. 43.

[10] *Бойко І.* Біоетика.– Львів: Видавництво Українського Католицького Університету. – 2007. – С. 51–52.

[11] Van Renssellaer Potter. Bioethics: Bridge to the Future. – Prentice-Hall Inc., New Jersey.

[12] *Кашинцева О.* Етико-правові роздуми щодо проблеми визначення статусу ембріона // Право України. – 2007. – № 12.

[13] Warnock Committee: Report of inquiry into human fertilization and embryology. – Her Majesty's Stationery Office. – London. – 1984.

[14] *McLaren A.* Prelude to embryo genesis // The Ciba Foundation. Human Embryo Research: yes or no? Цитовано за І. Бойко. Біоетика. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету. – 2007. – С. 43.

[15] Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 12 квітня 2006 р. за № 427/12301.

[16] *Трач Р.* Нігілізм як виклик (сучасна духовна криза і психологія) // Гуманістична психологія. Т. 2: Психологія і духовність / За ред. Р.Трача і Г. Балла. – К.: Університетське видавництво Пульсари. – 2005.

[17] *Девід Елкінз.* Духовність – саме її бракує для психічного здоров'я Гуманістична психологія. Т. 2: Психологія і духовність / За ред. Р. Трача і Г. Балла. – К.: Університетське видавництво Пульсари. – 2005; Benner D. G. Toward a psychology of spirituality: Implications for personality and psychotherapy // Journal of Psychology and Christianity. – 1989. – Vol. 8. № 1. – P. 19–30.; *Dossey L.* Recovering the soul: A scientific and spiritual search. – New York: Bentam. – 1989; *Maslow A. H.* The Farther Reaches of Human Nature. – New York: Viking – 1971.; *Elkins D. N.* Spirituality: It's what's missing in mental health // Psychology Today. – 1999. – V. 32. – № 5.

[18] *Горин С.* НЛП: техники россыпью. – М.: КСП-плюс. – 2001.

[19] *Зеленін В.* Методологічні основи нейролінгвістичного програмування в контексті психологічної практики // Електронний ресурс: www. uatrenings.org.ua

[20] *Лерш Ф.* Розуміння особи у психології // Гуманістична психологія. Т. 1: Гуманістичні підходи у західній психології / За ред. Р. Трача і Г. Балла. – К.: Університетське видавництво Пульсари. – 2001.

[21] *Девід Елкінз.* Духовність – саме її бракує для психічного здоров'я Гуманістична психологія. Т. 2: Психологія і духовність / За ред. Р. Трача і Г. Балла. – К.: Університетське видавництво Пульсари. – 2005.

[22] Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» // Електронний ресурс: www.rada.gov.ua; Закон України «Про психіатричну допомогу» // Електронний ресурс: www.rada.gov.ua

[23] *Кашинцева О. Ю., Шатирко Л. О.* Біоетичні принципи застосування технік НЛП: психологічні, етичні та правові аспекти // Матеріали Четвертого Національного Конгресу Біоетики (20–23 вересня 2010 р.): НАН України.

[24] Матеріли міжнародної науково-практичної конференції «Проблема психічного здоров'я у сучасній психотерапії» 3–4 листопада 2006 р, Львів, Україна.

Резюме

Стаття розкриває тенденції розвитку вітчизняної правової доктрини у сфері захисту антропологічної цілісності людини в аспекті особистих немайнових прав.

Ключові слова: антропологічна цілісність людини, особисті немайнові права, медичне право, право біоетики.

Резюме

В статье раскрываются проблемы формирования украинской доктрины правовой охраны антропологической целостности человека сквозь призму личных неимущественных прав.

Ключевые слова: антропологическая целостность человека, личные неимущественные права, право биоэтики, медицинское право.

Summary

This article consists the legal aspects of Ukrainian doctrine of the legal protection of the Personal Wholeness as a part of Moral Rights and in the sphere of medicine and biology. The author determines the personal wholeness through three main parts: wholeness of human body, wholeness of human genome and wholeness of human soil.

Key words: moral rights, personal wholeness, bioethics, medical law and law of bioethics.

Отримано 3.02.2011

А. В. КОСТРУБА

Анатолій Володимирович Коструба, *кандидат юридичних наук, доцент, доцент Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*

ПОНЯТТЯ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ ТА ЇХ ОЗНАКИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Діалектика суспільних відносин на сучасному етапі їх розвитку свідчить про достатньо високий рівень їх прискорення. Науково-технічний прогрес змушує людину думати і робити більше і швидше з кожним днем, і ця обставина не може не впливати на суспільні відносини, що, в свою чергу, неминуче впливає і на правові відносини. Від того, чи відповідають правовідносини вимогам суспільства і динаміці його розвитку, залежить якісний їх стан і добробут у цьому суспільстві. Але, незважаючи на це, існують фундаментальні основи побудови правовідносин, їх виникнення, розвитку, функціонування і припинення. До таких основ належить вчення про юридичні факти, яке взяло свій початок у загальній теорії права і згодом стало актуальним для майже всіх галузей вітчизняного права. Це питання ніколи не втратить актуальності, оскільки, як зазначалося вище, є фундаментальною основою побудови і вивчення правовідносин.

Дослідженню юридичних фактів було присвячено багато робіт, серед яких праці таких видатних вчених, як О. О. Красавчиков, М. М. Агарков, В. А. Рясенцев, О. С. Іоффе, В. Б. Ісаков, В. І. Данілін, С. І. Реутов, Р. О. Халфіна та ін. Саме вони заклали основи розуміння юридичних фактів у теорії права, а багато їхніх робіт було присвячено саме юридичним фактам у цивільному праві. Потім ці дослідження були поглиблені в інших галузях права послідовниками піонерів наукової думки в цій сфері. Дослідженню проблеми юридичних фактів присвятили свої праці Н. В. Бровченко, О. Віхров, І. Єсіпов, А. М. Завальний, І. І. Сливич, А. М. Твердохліб, Г. М. Чувакова, С. І. Шимон та ін. Але в той же час дуже мало уваги присвячено ознакам юридичних фактів, їх характерним рисам, за допомогою яких можна встановити: чи є та чи інша обставина юридичним фактом чи ні.

Саме тому метою статті є дослідження ознак, які притаманні юридичним фактам як обставинам, діям чи подіям об'єктивної реальності і за посередництвом яких виникають, змінюються і припиняються цивільні права, обов'язки або правовідносини в цілому. Її новизна міститься в результатах наукового пошуку, які полягають у комплексному дослідженні юридичних фактів у цивільному праві.

Для того, щоб комплексно дослідити всі ознаки юридичних фактів, необхідно визначити погляди вчених на те, що є юридичні факти.

Для радянського часу був характерний розгляд юридичних фактів у їхньому зв'язку з державою. Так, у підручнику «Теорія держави і права» за редакцією К. А. Мокичева говориться, що юридичні факти – «це обставини, обрані державою з цілого ряду життєвих відносин і закріплені нею у гіпотезі правової норми як умова, що викликає певні правові наслідки».

© А. В. Коструба, 2011